

Est.1994

JCL

Journal of the College of Languages

Open Free Access, Peer Reviewed Research Journal

<http://jcolang.uobaghdad.edu.iq>

P-ISSN: 2074-9279

E-ISSN: 2520-3517

2019, No.(40)

Pg.203-240

The tragedy and grief in Hebrew poetry of the middle ages

Asst. prof. Mohammad Ali Hamid (Ph.D.)

E-mail: diyala@gmail.com

Diala University, College of Engineering, Diala, Iraq.

Inst. Adnan Abdul Razaq Muslah (Ph.D.)

E-mail: adnanalrobai@yahoo.com

Al-Iraqiya University, College of Communication, Baghdad, Iraq.

(Received on 2/8/2018 – Accepted on 4/9/2018 – Published on 2/6/2019)

DOI: <https://doi.org/10.36586/jcl.2.2019.0.40.0203>

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Abstract

This paper tackles tragedy and grief in the Hebrew poetry of the Middle Ages, as being topics which was transferred to it from Arabic poetry at that time. This came as a result of Hebrew poets quoting images from, and adopting the form and content of the Arabic poem. So, this topic was a prominent feature in the Hebrew poetry of the middle ages. The Hebrew poets focused upon this topic along three trends: poems of lamentation, whether being what are called national lamentation where poets expressed their feelings and grieves because of their remoteness and longing to their homeland, which is Palestine or the sacred land, as they claim; here, Zionist trends were apparent in many poems lamenting Zion and other cities. The other type of poetry which witnessed the topic of tragedy and grief was the lamentation of the “dead people”, such friends and relations, as well as in the poetry of evacuation and salvation which contained a lot of sadness and grief. So, the paper is divided into three sections. Each section tackled one trend of these; as well, there is an introduction which tackled the two terms of tragedy and grieves, in addition to their historical backgrounds in literature .Finally, in the conclusion the most important conclusions and stated.

Key words: The tragedy, The grief, Products, Hebrew poetry of the middle ages.

הטרגידיה והצער בשירה העברית של ימי הביניים

מאת עוזר לפרופ' ד"ר : מוחמד עלי חמיד

אוברסיטת : דיאלה , פקולטת ההנדסה

מורה ד"ר: עדנאן עבדול רזאק מוסלח

אוברסיטת: אלעראקיה , פקולטת התקשורת

תקציר

המחקר זה מטפל בנושא הטרגידיה והצער בשירת ימי הביניים. בהיותו אחד הנושאים שנחדרו אליה בהשפעת השירה הערבית. אחרי אימוצם של משוררי ימי הביניים לצורות ותוכני או נושאי השיר הערבי. לכן הנושא זה היה תכונה בולטת ביותר בשירה זו ואולי נמשכה ממנה עד יומנו זה , המשוררים העבריים ריכזו על נושא זה בשלושה כוונים ראשיים , הם שירי הקינה , הן מה שנקרא בקינה הלאומית , כשהביעו את תחושותם , רגשותם וכאובותיהם העמוקות ביותר בגלל התרחקותם וגעגועם לארצם המקורית , שהיא פלסטין או בית המקדש כמו הם טוענים , ואילו הסוג השני שהופיעו בו מובני הטרגידיה והצער היה בקינת הנפטרים מהקרובים והידידים , יתר על שירי הגולה והגאולה , שהיו מלאים ברגשות הצער והבכאבה , על מנת זו המחקר חולק לשושה חלקים לפי שלושת הכוונים אלה , עם הקדמה טיפלנו בה מובני הטרגידיה והצער מבחינה לשונית עם רקע הסטורי למונחים אלה , בספרות , אחר כך המחקר נחתם במסקנות החשובות ביותר שהגיע לה המחקר .

מילות מפתח : טרגדיה , צער , יצירות , ימי הביניים

הקדמה

המחקר הזה מטפל בנושא הטרגדיה ועל מה שלו קשר בצער או בקינה או האסון הכבד המקבילים למחזה הטרגדי בתקופה חשובה מאוד שהיא תקופת ימי הביניים שהיתה תקופה מזהירה בספרות העברית , תקופה של תחיה בכל המקצועות הרוחניים השונים , בה פרחו גם השירה העברית שהתפתחה גם בצדה הלאומי בשירי הקודש של משורריה וגם בצדה האנושי בשירי החול שלהם , שירים ליריות , שירי יין , שירי מלחמה , שירי אהבה . המחקר הזה התמקד על יצירותם של

המשוררים העבריים שריכזו על נושא זה בשלושה כוונים ראשיים הם שירי הקינה והן מה שנקרא בקינה הלאומית, כשהביעו את תחושותם ורגשותם וכאובותיהם העמוקות, כמו יהודה הלוי, מושה בן עזרא, שמואל הנגיד, אברהם בן עזרא, יצחק אבן גיאת, שלמה בן גבירול, גרשום בן יהודה שהטרגדיה היתה בולטת ביצירותם הספרותיות בצורה ברורה על מנת זו המחקר חולק לשלושה חלקים, אחר כך המחקר נחתם במסקנות החשובות ביותר שהגיע לה המחקר.

שאלת המחקר:

המחקר הזה מטפל בנושא הטרגדיה ועל כל מה שלו קשר בצער או בקינה או האסון הכבד המקבילים למחזה הטרגדי, המונח הזה שהתהווה אחרי מהפכו מהמובן אל הערך אחד הנושאים הארכיאולוגיים שמביאים את תשומת לבם של היוצרים בתקופת ימי הביניים ליד היפה, המפואר, הקומידי והמכוער.

מטרות המחקר

- 1- לדון בנושא הטרגדיה ועל כל מה שלו קשר בצער או בקינה או האסון הכבד המקבילים למחזה הטרגדי.
- 2- לשפוך אור על נושאי הטרגדיה והצער אשר נחדרו אל שירת ימי הביניים בהשפעת השירה הערבית ותפסו שטחים רחבים בשירת ימי הביניים, ואיך המשוררים העבריים הצליחו בציור את אבליהם, מצוקתיהם, וכאביהם שהיו מרגישים בהם בצורה מדויקת. מתוך ניתוח כמה שירים למשוררים חשובים בתקופה זאת.
- 3- להבהיר שרוב נושאי הטרגדיה והצער נתמקדו בשלושה סוגים מסוגי השירה העברית נתרכזו בשירי הקינה, בשתי סוגיה הקינה הלאומית שהתמקדה בה הכוונים הציונים, ושירי הקינה על המתים, שהביעו בה המשוררים את כאבם וצערם על פרידתם למתים אלה

חומר ושיטת המחקר

במחקר הזה השתמשנו בכמה שירים שנכתבו על ידי משוררים חשובים בתקופת ימי- הביניים כמו יהודה הלוי , מושה בן עזרא, שמואל הנגיד, אברהם בן עזרא , יצחק אבן גיאת , שלמה בן גבירול , גרשום בן יהודה שהטרגדיה היתה בולטת ביצירותם הספרותיות בצורה ברורה , שיטת המחקר היא אנליטית , עם ניתוח כמה שירים שנכתבו על ידי המשוררים יהודה הלוי , מושה בן עזרא, שמואל הנגיד, אברהם בן עזרא , יצחק אבן גיאת , שלמה בן גבירול , גרשום בן יהודה שהביעו את יצירותם בתחושותם , רגשותם וכאובותיהם העמוקות.

הצער והטרגדיה מבחינה לשונית

הצערבאנגלית: (sorrow , grief , pai)⁽¹⁾ , בערבית (חֶיֶן , אָסָף , ע'ם , פְּאָבָה , פֶּדָר , פְּרָב , זַעַל , מוּעָאֲנָת , הֵם , אָסָא , אֵלֵם)⁽²⁾ בארמית (צערא)⁽³⁾ ואילו בעברית נקראה למלה זו, או מונח זה כמה פירושים ממנם: 1- רגש של דאגה ויסורים, עצב רב דכדוך נפש⁽⁴⁾ "פנים דוים מצער ועינים זולגות דם". (ביאליק*). "צער גדול כבש את לבו של חמדת" (עגנון*)⁽⁵⁾

2-פצוי שאדם חיב לשלם למשהו תמורת כאב או סבל שגרם לו. סבל , עינוי , סגוף .⁽⁶⁾

אומרים: "החובל בחברו חיב עליו ..בנזק בצער בריפוי בשבת ובבשת (בבא קמא ח א)" פת במלח תאכל ... ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה " (אבות ו ד). "כי יפים לתורה* חיי הצער" (ביאליק המתמיד).

לצערי : דיבור של אדיבות בפני אדם המשיב ריקם את פני מישהו או גורם לו דבר- מה בלתי – נעים⁽⁷⁾.

וכך אומרים: **צער גידול בנים :** הדאיגה והיגיעה המרובה שההורים מקדישים לילדיהם כדי לגדלם ולחנכם⁽⁸⁾ זאת אומרת הטורה לאדם מישראל לחנך ילדיו בעצב תלדי בנים ו זה צער גידול בנים .⁽⁹⁾

(אֵל-הָאִשָּׁה אָמַר, הֲרָבָה אַרְבָּה עֲצָבוֹנָהּ וְהַרְגָהּ--בְּעֵצָב, תִּלְדֵי בָנִים; וְאֵל-אִשָּׁה, תִּשְׁוֹקֶתָּ, וְהוּא, יִמְשָׁל-בָּהּ.)⁽¹⁰⁾

עֲצָבוֹנָה וְהִרְוֶה בטקסט : הוא ביטוי המורכב משתי מילים , היוצרות מושג אחד , שפירושו : צירי – הלידה . המילה "עצבון" שמוכנה כאב כתוצאה מעבודה פיסית קשה , מופיעה פעמיים נוספות במקרא* , ובשני המקרים בהקשר לעבודה חקלאית , בעוד שמשמעות הפועל עצב היא לרוב לכאוב **להצטער** , להתעצב , הרי שמות – העצם הגזורים משורש זה מתייחסים לעתים לכאב הנובע ממאמץ גופי רב , והמונח "הרון" או "הריון" גזור מהשורש הרה. הצורה "הרון" מופיעה רק בפסוק זה. "הריון" לעומת זאת , מצוי גם ב (הושע ט יא וברות ד יג) המילות מקבילות לשימוש החילופי של "עצב" ו "עצבון" .⁽¹¹⁾

צער בעלי - חיים : גרימת סבל וענויים לבעלי – חיים , בהשאלה רחמנות והשתתפות בסבלם של בעלי – חיים .⁽¹²⁾ התורה הזהירה לרחם על בעלי חיים⁽¹³⁾ (כי-תִּרְאֶה חֲמוֹר שֹׁנֵאָה, רִבֵּץ תַּחַת מִשְׁאוֹ, וְחִדְלָתָ, מְעֻזָּב לוֹ--עֻזָּב תִּעֻזָּב, עִמּוֹ)⁽¹⁴⁾ , יום השבת ניתן למנוחה גם לבהמה העובדת .⁽¹⁵⁾ (וביום השְׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת--לְמַעַן יָנוּחַ, שׁוֹרְךָ וְחֲמֹרְךָ, וַיִּנְפְּשׁ בֶּן-אֲמָתֶךָ, וְהַגֵּר)⁽¹⁶⁾ וכן בספר (דברים כה , ד) (לא-תִּחַסֵּם שׁוֹר, בְּדִישׁוֹ) .

ומספרת האגדה * שכשהיה משה רועה צאן חמל על גדי עייף והרכיבו על כתפו . אמר לו הקדוש ברוך הוא : יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם , חיך שאתה תרעה צאני ישראל⁽¹⁷⁾ . **צער העולם** : הסבל והייסורים הגלומים בעצם הקיום . (המשיכו בלעדינו לרפא את צערו של העולם (גורי*)⁽¹⁸⁾ .

ואומרים (אין אדם נתפס בשעת צערו)⁽¹⁹⁾ , אין להאשים אדם על בטוי בלתי – הוגן שביטא או על מעשה נמהר שעשה בשעה שהיה שרוי בצער .⁽²⁰⁾

המילה טרגדיה באנגלית: tragedy⁽²¹⁾ , מקורה מיוונית : tragoidia מן tragos תיש + ode שיר " כנראה על – שום ששחקני – יוון הקדמונים לבשו עורות עזים ותיישים להצגת ה" סאטירים " שלהם :

- 1- **חזיון – תוגה** : יצירה דרמטית שעקרה נפתולי הגבורים עם הגורל , עם החברה או עם יציריהם שלהם , והיא מסתימת על – פי – רוב באובדן הגבורים : טרגדיות של שקספיר .
- 2- **(בהשאלה)** מאורע עצוב , אסון , מעשה המעורר יגון : טרגדיה משפחתית . הטרגדיה של אובדן הבן . ההתנגשות נסתימה בטרגדיה .

טרגי: מן טרגדיה , עצוב , נוגה , מזעזע , רצוף יסורים : "אולי התקופה היותר טרגית בכל ימי הגלות*" (אחד העם*קנב) , חזיון טרגי , מעשה טרגי. **טרגיות :** יגון , צער עמוק , טרגיות של מצבו .⁽²²⁾

הצער מתכוון מהשקפה פסיכולוגית – לפי הגדרת הפסיכולוגיים – טרד ודכדוך בשל המכאוב והמועקה , ומחמת מה הנפש שונאת אותו ופוגע בכבודה וחלק מהם החשיבו את הצער , תגובה מוגבלת מתעטפת במבט שחור כלפי הופעות החיים .⁽²³⁾

כך הטרגידיה ממבוי השפה האנגלית , נשתמש בו כמונה בעיוני מדעי הפילוסופיה והספרות בפרט והוראתה , אסון כבד , או מחזה טרגי , וכל מה שמעורר את העיוניים והכאבים בנפש .

הטרגי מונה אסתטי בנוי מבחינת המובן המופשט , על כל מה שלו קשר בצער המקביל למחזה הטרגי או האסון הכבד , מונה זה מהווה אחרי מהפכו מהמובן אל הערך אחד הנושאים הארכיאולוגיים שמביאים את תשומת לבם של היוצרים ליד היפה , המפואר , הקומידי והמכוער .

לכן הטרגידיה , לפי דיעתו של ארסטו , היא כל מה שמעורר בעצמנו את הרחמים , החמלה והצער , הוא הגדיר את המחזה הטרגי כעין צורך נחוץ ביותר לאנשים , כי היא מחשפת את הסופר בזמן יציאתו לה ואת הנמען כאשר הוא רואה או מקבל אותה , ובפרט אם הצטלבה עם בעיותיו הטמונות בעצמו .⁽²⁴⁾

החוקרים חשבו את הטרגידיה , ערך אסתטי , הוראתה ההבעת על , אסון כבד , מחזה טרגי או על מצוקה כבידה , בגלל השתקפות מעשה מה על היוצר ובכך הוא מגשים אותו בהברות משפיעות על הנמען תוך תמונה אומנתית משפיעה בעלת ערך אסתטי .

לפיכך האסתטיקה מטפלת בטרגידיה בהיותה מובן אסתטי נהפך אל דבר בעל ערך ביצירה הספרותית , על כן היא מתענינת בעבודה הטרגידיית דרך שתי רמות⁽²⁵⁾ :

- א- הערך הטרגי שנהפך מרעיון מפושט אל תחושה אוביקטיבית נגזרה גזרה אמנותית , ואופניו וקשריו עם הערכים האחרים מבחינת השטח והסמיכות הסביבית ואופנה של הראקציה .
- ב- התמונה האומנותית שהיוצר הגשים בה את הנושא שלו , ודרגת השתקפות והתוכן הטרגי והסתננותו בתמונה זו דרך המוסיקה , התקציב , המלה והצורה האומנותית , בוודאי אם כל דברים אלה נגשמו על פי רוב היוצר יהיה מוצלח .

כאומר נושאי הטרגידיה והצער תפסו שטחים רחבים בשירת ימי הביניים, המשוררים העבריים אף הצליחו בציור את אבליהם, מצוקתיהם, וכאביהם שהיו מרגישים בהם בצורה מדויקת, הנמען יכול למצוא אותם בצורה ברורה דרך קריאתו לשירים נכתבו על נושאי הנסיעה, הפרידה, המוות וכל מה שמבכיא אותו ממחזים טרגיים הצטיינה בה השירה העברית בימי הביניים כמו הנכרות, הנוסטלגיה וההתרחקות או ההתגוררות מהארץ, נושאים כמו אלה, אנו נתקלים בצורה רחבה ביותר דרך קריאתנו לשירי הקינה או קינאת העירם, כך אנו רואים כי לגורמים אלה כמו התחושה ביחידה ובפרידה השפעה עמוקה ביותר בציור את רגשותיו של המשורר.

לפיכך הצער בתמונותיו השונות תפסו שטחים רחבים בשירה העברית של ימי הביניים, בשירים אלה ניסו המשוררים העבריים לציור את רגשותם בצער, האירועים הכבידים בחייהם, ההתרחקות והפרידתם מארצם, ובכך לשון האהבה בולטת בהבעתו ברגע שמיעתו של הנמען לשירים אלה הן היו מייצגים את עצמו והן היו מביעים על מצב או מעשה כללי לו נגיעה בחייו כמו נראה זה בשירי הקינה וקינאת העירם.

הקינה:

אומרים לה אף אספת זכרון, ואם השבח הוא תהילת את האיש בחייו, אך הקינה או האזכרה היא הבכייה על המת או הנפטר אחרי מותו, והספיר את מעשיו הטובים דרך ההבעה על האבידה הכבידה⁽²⁶⁾. לכן הקינה בטרגידיה היא ההבעה את האהבה והתשוקה תסכם אותן את המלים וההברות.

רוב שירי הקינות בנויות מחטיבות קבועות פחות או יותר. הקינה מתמקדת במותו של אדם או אהוב מסויים, בתיאור את מעשיו, חסדיו ותכונותיו, בכאבם של קרוביו ובמוות בכלל. הקינה מסתיימת בדרך כלל בדברי ניחומים לקרוביו של המת או הנפטר. בשירים אלה בולטת החוויה, העולם האישי של הדובר או המשורר, דרך כלל השירים אלה מתארים את הבכי והצער של המשורר, אך בשירי הקינה יש דברי הגות על גורל האדם, באופן אוניברסלי, למשל אומרו של משה בן עזרא באחד שיריו:

הַיִצְצַל אֲנֹשׁ מִיַּד מָוֶת בְּעֶשֶׂר וְקָנָן
וַיֵּשֶׁב הַיּוֹם הַמָּוֶת בְּחֵץ חַיִּית וְשָׁרִיֹן?⁽²⁷⁾

כך בבתים אלה נבחין מאומרו של המשורר כי המוות הוא כעין הכבל שאיפשר לאלץ אחד ממנו, הן היה עשיר או עני, מלך או איש פשוט עושה בפלך, הכל אמור לנתקל בגורל או ביום זה-וזה אם מעיד על דבר מה אם מעיד על כשרונו של המשורר, לצייר את הרעיון שלו, שהיא כשרונו של בן אדם כלפי הגורל או הזמן שמחדדים את תקוותיו, והנה אנו רואים כי המלים כבר נתקלו עם הרעיון, הן השריאו לנמען על אסכמתו של המשורר למצב למרות מהקושי או העינוי שלו.

לפעמים בשירי הקינה מהללים את מעלות הנפטר, מופיעים דברי הספד המתארים את הכאב, האבל והצער בקרב קרוביו, אהוביו של המת ובלבו של הדובר או המשורר. על פי רוב, בסוף השיר דברי תנחומים לאבלים וברכה לנפטר, והתוכן מופיע בצורה מפורשת המפארת ומהללת בהגזמה. כמו אומרו של יהודה הלוי באחד שיריו ששלח לידידו משה בן עזרא ובו דברי תנחומים על מות אחותו יצחק ויוסף:

שְׁלוֹם לְגֵבֶר וְשׁוֹנֵי הַגֵּלִי תְּחַלְּוּ מִנְחָמֵי אֶהְיֶה תְּחַלְּוּ⁽²⁸⁾.

פה המשורר התמקד, או ריכז בצורה ברורה, על הפרטים החלקיים מדיבורו להביע את רעיונו, דרך שפוך את האור על מעשי המת הטובים, אך הוא משפך את האור על השפעת אבדונו וכאבו העמוקים ששרר בעצמו. כך בשירה העברית של ימי הביניים, יש שני סוגי קינות, קינה לאומית-ציבורית וקינה אישית על נפטרים.⁽²⁹⁾ בשני סוגים אלה, ליד נושאים אחרים ציירו המשוררים העברים את רגושתם ותחושתם המרירות, והמכאיבות בסגנון טרגי ודרמטי משפיע להביא את תשומת לבם של הקוראים, ולפעמים את בני העמים לטובת בעייתם הראשית, שהיא בעיית הציונית ויסוד מולדת להם על ארץ פלסטינה, לפיכך אנו יכולים לחדד את הכוונות שהתמקדו בהם תחושות הטרגידיה והצער בשלושה כוונים ראשיים:

1- שירי הקינה על נפטרים:

לפי דיעותיהם של הרבה מהבמקרים, השירה העברית לפני ימי הביניים והשפעתה באימוצה לצורות ונושאי השירה הערבית; היתה מוגבלת על שירים דתיים, היו שירים בהם בבתי הכנסת, או משך טקסים דתיים, אחר כך נהפכה להיות שירה מייצגת כל סוגי השירה, שנודעו בשירה הערבית, כמו אהבה, יין, חשק, טבע, תלונה, תוכחה ושירה הקינה, שנכללו הרבה ממראי הצער

והטרגידיה, המשוררים העבריים התחילו לכתוב את שירי קינה על מות קרוביהם יידידיהם ואהוביהם כמו עשה המשוררים הערבים.

לפיכך כשאנו קוראים בשירה העברית מייד אנו נתקלים בהרבה מהשירים הטרגיים שנאמרו במותם של אנשים אלה. למשל באחד שירי הקינה של **שמואל הנגיד** מקנן בו אחיו:

כָּבֵר שְׁלֹמוֹ יָמֵי אָבְלִי	וְלֹא שְׁלֹמוֹ יָמֵי חֶבְלִי
אָהָה אֶלְלִי נֶצֶר - לִי צָר	וּמֵר - לִי מֵר וְאוֹיָהּ לִי
עָלִי אָחִי וּבֶן אִמִּי	כָּלִיל רֹאשִׁי וּמִקְלִי
הִזָּה הִזָּה מִנַּת חֵלְקִי	הִכָּה עָלָה בְּגוֹרְלִי
.....
אָבֵל מָה אֶעֱשֶׂה הַיּוֹם	וְאֵלֶּה מִשְׁפָּטַי אֵלַי ⁽³⁰⁾

כך בבתים אלה המשורר מגיד לנו בסגנון משפיע את צערו וואבלו העמוקים בגלל מות אחיו, לכן הוא מכריז בתחלת השיר שלו שלמרות שלימת ימי אבלו, אך כנראה ימי כאבו לא חדלו. כמובן מלות האוי והאהות מובעות בצורה ברורה בבית השני כהשתמש המשורר במלים (אָהָה, אֶלְלִי נֶצֶר - מֵר - לִי מֵר וְאוֹיָהּ) על אבידתו לאחיו בן אמו שתיאר אותו בכליל ראשו, והיה מוכן להגן עליו בכל מה בשיכולתו, בכל חילו ובכל מה יש לו. כמובן השתמושותו של המשורר בבית הרביעי במלות השאילה (הזה, הכה), מציינת על סירובו לגורלו ומנת חילקו, אך באחרונה כנראה המשורר שב וחזר והשתמש במלת השיאלה (אבל מה) להשלים את עצמו לרצונו ולמשפטו של אלוהים, חתימתו של המשורר בצורה זו היתה מוצלחת, והביאה את תשומת לבו של הקורא.

כמו שהזכרנו לעיל המשוררים העבריים חיברו שירי קינה על מות ידידם אל קרובים להם הן היו אחיותיהם, בניהם, אשיותהם, ואך אבותיהם וכיוצא באלה. מהמשוררים העברים האחרים שהצטיינו בשירי העוני, ואף כתבו הרבה משירי הקינות, הוא המשורר **אברהם בן עזרא**. ניקח אומרו באחד שירי הקינה שלו והוא מקנן בנו יצחק:

אָבִי הֵבֵן קָרֵב לְסֹפֶד	כִּי אֵל מִמֶּדֶד רָחַק
אֵת בְּנֵךְ אֵת יְחִידֶךָ	אֲשֶׁר אֶהְבֶּתָּ אֵת יְצַחֲקֶךָ

בְּכֹה אֲבָכָה בְּכָל רָגַע וְאִשָּׁה נְהִי נְהִיָּה

רְעִי הִרְפָּה מִמְּנִי אִם תִּנְחַמְנִי תְּנִיעֵנִי⁽³¹⁾

פה המשורר כינה את בנו באביו, כשהתחיל את שירו באומרו (אבי הבן) ודורש ממנו להתקרב לשמוע אותו דברי תנחומים המרירות בעת התרחקת האל לפי דיעתו, שלקה ממנו את בנו היחיד לו, והנה נראה שהמשורר השתמש בסגנון הדיאלוג הפנמי, כשעשה את הגורל משוחח עמו בגזרת הגוף השני (בנך, יחידך), תחושות הצער וכאבה אולי התמקדו בשתי הבתים השלשי, והרביעי כשהתכוון המשורר להשתמש בהחזרת מלים נרדפות ונגזרות מאותו שורש (בְּכֹה אֲבָכָה, נְהִי נְהִיָּה), למרות מעבור שלוש שנים על מותו שכנראה הוא מת בארץ נכריה וזרה, הוא מגיד לו שהוא לא מסתפק מהבכי ובמשך כל יומו ולילו, בלי ספק השתמשו במלים בעלות משמעויות טרגיות ששבו וחזר באורך השיר כמו, (ספוד-רחק, בְּנֶךְ אֶת יְחִידְךָ, בְּכֹה, נְהִיָּה, מות, הוּמָיָה, בּוֹכָיָה, תִּנְחַמְנִי, תְּנִיעֵנִי), יתר על כִּינהו לו פעם באבי, ופעם אחרת ברעי התאחדו לתת רושם משפיע בעצמו של הקורא או השומע.

2- שירי הקינה על עירים:

כאמור, בתקופה האנדלוסית המשוררים העבריים, הביעו בקינות על ערים את סבלם וכאבם העמוקים, להתרחקותם מבתיים ועל נטישתם את ערי מולדתם, בגלל גודל האירועים הכבידים, והקשים שהתחוללו באותה תקופה זכתה שירה זו לתנופה מיוחדת והתפתחה מאוד באנדלוסיה, ובכך הסתעפה ממנה הת'סוגה עצמית, האסתצראח' שהשתלבו בה מוטבים ונושאים מסוגת הקינה על ערים ומסוגת הגעגועים "אלחנין" בערבית, ועל מנת זו הוקצו להן שערים נפרדים בספרות העברית של ימי הביניים⁽³²⁾, על כן בקינה הלאומית התמקד נושא חורבן בית המקדש, שהמשוררים העבריים חשבו אותו כעין רמז לחורבן חייהם הלאומיים, המדיניים, החברתיים והדתיים, לפיכך נושא זה הוא מהנושאים המופיעים ביותר בשירותיהם, בשירם מסוג זה על פי רוב אנו נתקלים בשלוש כוונים או צדדים: צער החרבן, סבל הגאולה, ובקשת הגולה לציון ולעם ישראל. היהודי היה יושב בגלות על נהרות בבל ספרד, צרפת, פורטוגל, איטליה, גרמניה, ולא לחק מליבו את זכרון ירושלים וכשיעלה לירושלים ויראה את העיר הקדושה יקרע את בגדיו כסמל של צער וטרגידיה על חורבן העיר והוא יעשה את כל הדברים בידו, היה קורע את בגדיו עד שיופיע מקום לבו⁽³³⁾.

לזיק האשר נוצרה בין האיש לבין המקום השפע הגדולה ביותר על נושא הגעגועים והתשוקה למקומות, שבסופו של דבר נהפכו להיות געגועים למולדת ולארץ. כאורה המבקרים נתנו חשיבות רבה לפעילות ושל האדם, המתיסדת או הנתונה לזמן ולמקום ספציפיים בחייו. המקום החשוב בחייו של כל אחד מבני אדם הואבלי ספק המקום שבו נולד, גדל, חיו מצא בו מקלט וביטחון. חוקרי הספרות לקחו בחשבונם את חשיבות ושל המקום ואת נוכחו תוב טקסט הספרותי.

אך נדמה לנו שהדבר שונה עם המשוררים העבריים בימי הביניים. אם ידענו שחלק מהמשוררים או אבותיהם חיו או נסעו אל עירים או מדימות אחרות כמו ספרד והם כתבו ושרו אף הרבה מהשירים עליהם⁽³⁴⁾, למשל בשיר "אָהָה לְזָמַן אֲשֶׁר יָזַם לְהַפְרִיד, הרמב"ע מכוון אצבע מאשימה נגד הגור לו הזמן, שגרמו לפרידת ומה מולדת גר נאדה ומאהבותיו ששמר להם את אהבתו וידידותו בלבו. בבית הריאשון הוא לא הסתיר את געגועיו לחזור אל מולדת וגר נאדה. ואילו הבית השלישי עומד בניגוד עם הבית הראשון, הארץ שהייתה נעימה מול מדבר הפראים. בבית השני הוא מתגעגע ומדגיש את חיי הנהנים שהיו לו בארצו בחיקית ושביה הטובים והנכבדים. הקטע זה מהווה דוגמה מובהקת להמחיש את שלושת אלמנטים שהיו שכיחים בשירת הגעגועים: הזמן שמפריד בין האהובים ומייסרתהלב, הגעגועים העזים, יתר על המקום שמתגעגע לו:

בְּאַרְץ נַעֲמָה מְקַל – אֲרָצוֹת וְגַרְיָה כְּפִי תִפְצָם בְּרוּאִים
וְחֶלֶק הַמִּכְבָּדִי בָּהּ חֶלְקִים וְגַנְרָה כָּל – גְּזַרִי בָּהּ בְּלוּאִים
עֲזַבְתִּימוּ הַכְּמָתוּ מִתִּיהֶם וְהֵם בְּלָתָם כְּמוּ בְּתֵי קְלָאִים⁽³⁵⁾

נשוב ונאמור רוב המשוררים אלה לא חיו בישראל, או בציון כמו מכנים אותה ואולי לא ראו אותה בחלט. אך למרות זה אנו רואים הרבה ממנם כבר כתבו שירי קינות וגעגועים לה. וזה בלי ספק נובע מחשיבותה הלאומית, או הדתית אשר היתה נכוחה אצל הרבה מהם. כעת ובעונה אחת צריך להעיר שנושא זה אף נחדר אל השירה העברית מן השירה הערבית. כשידוע המשוררים הערבים כתבו בשירותיהם, הרבה ביותר על געגועם למדינותיהם ועירותיהם ועל חורבות הארצות. ולפיהם אך עשו המשוררים העבריים, למשל באחד קינותיו הארוכות של המשורר שמואל הנגיד על חורבן ציון נקח ממנה אומרנו:

לְכִבִּי בְּקֶרְבִי חֵם וְעֵינֵי מְדַמְעַת לְמַעַן אֲנִי נִכְסָף לְחַמַּת וּמִיפְעַת

וְלִרְאוֹת עֲדַת שְׁרִיוֹן מְבִיאָה לְמוֹרֶיָה
 בְּשִׁירִים צְרוּרוֹת נֶרְדְּ חוֹנָה וְנוֹסַעַת
 וְאַרְחַת לְבָנוֹן עַל אֲרִיאֵל בְּקוֹל זְמֶרָה
 תְּפִיזָר כְּתִיתִי מֵר וְקָדָה כְּזוֹרַעַת
 יְמִי נֶעְרִי צִיּוֹן בְּצִיּוֹן בְּשִׁמְשׁ עַל
 עֲרוּגוֹת בְּשִׁמְיָה מְהֵלָה וּמוֹפַעַת
 וְהִנֵּה אֲרִיּוֹת יִשְׁאָגוּ שָׁם מְנַעֲוָה
 אֲזִי מַעְבֵּר אוֹתָהּ וּמְבֹאֵה וּמַגְעַת (36)

כאורה המשורר בקטע זה מביע את כאבו, וצער העמוקים מפני התרחקותו וגעגועו לארץ מקורו לכן הוא מכריז בתחילת השיר שלו, על אש חזקה נבערת בקרבו מובילה שלבו יהיה חם ועיניו שופכות את הדמעה על לחיו, והינה אנו רואים שהוא השתמש פעם בתיאור החיצוני, ופעם אחרת בתיאור הפנימי, ובגלל זה הוא נכסף לשתי ערים של הלויים ל"חַמַּת וּמִיפַעַת", שהוא מתגעגע עליהן בהיות המשורר עצמו משבט הלויים, בעת ובעונה אחת הוא מצטער על ראייתו את העיזות המשוריונות כרמז על בני העמים, והם יביאו בתקופת המשיח אל בית המקדש-אף המשורר מתאר והוא חש במרירות גדולה בעצמו את הארוחות שמגישים אותן עם קולות הזמרה והנגינה אל שחט המזבח, ארוחות כלולות בשמן משתה קדוש, לכן המשורר מדמה חייהם של בני ציון בשמש הזורחת מעל ערוגות, על מנת זו האנשים יביטו אל הנשים האצילות של ישרון (ישראל) בחן ובחיבה ויראו את עיניהן היפות; השמחה על גאולה עם ישראל על ידי אלהיו תוסיף להן נוי כאילו קרעו את עיניהן בפוך, בזמו הגולה מתפאר המשורר בבני עמו שהבנים והבנות לא עושים כלום מעשה נבלה, לפיכך הוא משתוקק לראות בתי הנדיבים כלומר בתי ישראל בגנות אגוז כמטונימיה לציין, והיא מטילה על עפריה את הטיפול בשושנים, למרות כל הדברים היפים אלה ישנם מה שינסה לגנוב את השמחה ואת יפה נוף ככינוי לציין מבני ציון והם האויבים השולטים בהם כמו שליטת האריות בחיות היער האחרות.

לאמיתו של דבר נושא ציון ואהבת ציון וההחזרה אל המולדת, תפסו מקום חשוב ומפורסם אצל הרבה ממשוררי ימי הביניים, כמו כן באחד שיריו הידועים בשם " הבה מבול" של יהודה הלוי, שיר זה נכתב בלב ים במהלך מסעו לארץ ישראל, הים הסוער המשתרע לאין קץ וגליו הגבוהים מעוררים בלבו של המשורר את התחושה כאילו מי מבול הציפו את החבל והחריבות ורק ורק אנייתו ודגי הים נותרו בה, אך עד מהרה משנזכר המשורר כי הוא שט ומתקרב אל מחוז חפצו, אל ציון, הוא משתחרר ממחשבות ההרס וההחורבן ולבו מתמלא שמחה:

הֲבָה מְבֹל וְשֵׁם תִּבְל תִּרְבֶּה? וְאֵין לְרְאוֹת פְּנֵי אֶרֶץ תִּרְבֶּה

.....
 כָּאֵילוּ הִיאַ בְּיַד הַיָּם גְּנִיבָה

.....
 וְלֵב הַיָּם יִכְחַשׁ בְּאֲנִיָּה

אֵלֵי מְקֹדֵשׁ אֱלֹהֵיהָ קָרְבָּה⁽³⁷⁾

וַיִּזְעַף וַיִּנְפְּשֵׁי תַעֲלֹז כִּי

מדוגמאות שירי הקינות הלאומית שכאורה המשוררים העבריים בימי הביניים השתדלו לשקף אותה בשירותיהם; השיר היחיד של **אבן אביתור** שנכתב במשקל כמותי, לפי שיטתו של דונש* שכתב אותו המשורר אחרי הרדיפות האכזריות על נתיניו הלא-מוסלמים, קלגסי המלך הרחיבו אז כנסיות נוצריות ובתי כנסת יהודיים, הרבו במעשי שוד ורצח, ואילצו את קורבנותיהם להמיר את דתם. אבן אביתור היה עד לפרעות הללו בארצות המזרח והקים להן זכר נרגש בקינה, הרי דוגמה מתוכה:

בְּכֹו עֲנָרִים אֲשֶׁר נָעוּ בְּתוֹךְ צִיּוֹן מְגָאָלִים

בְּדָם הָרוֹת מְבַקְעוֹת וַדָּם שָׁבִים וְעוֹלָלִים

בְּכֹו בְּכָה עָלֵי בָנוֹת בְּזַוִּיּוֹת מְחַטְּבוֹת

אֲשֶׁר הָיוּ וְשִׁפְחוֹת ל- שִׁפְחוֹת הַמְתַּעְבּוֹת⁽³⁸⁾

כמובן המשורר בבתים אלה ניסה לצייר את מצבם של הצער והאבל של בני ציון, דרך בחירתו לכמה מהמלים בעלות המשמעויות הטרגיות, ששבו וחזרו כמעט בכל בית מבתי השיר זה למשל (בכו, מגואלים, מחוטבות, שפחות, מתועבות, אבלו, וכו), ליד השתמשותו בכמה מהביטויים, למשל (בכו בכה, שהמשורר התכוון להשתמש בו בין כל בית ובית אחר, כדי לתת את הקורא חי תוך המראה או המעשה זה, או למשל פֶּרֶץ פְּרִיץ, השתמשותו במונח שנגזר מאותו שורש של פועל אף מעיד על גודל הכאבה והאבל של בני העם היהודי כמו שרצה המשורר לצייר אותו) , יתר על השתמשותו של המשורר בכמה מהאמצעים האמנותיים למשל הניגודיות והנרדפות כמו (בכו- אבלו, שבים-עוללים, שִׁפְחוֹת- מְתַעְבּוֹת, לְחַיִּינוּ- לְמַתִּינוּ), אך שיא הטרגידיה בשיר זה נתגשם אולי בשני הבתים האחרונים כשדרש המשורר להיות למען החיים ולא למען המתים, והנה המשורר רצה לומר שגורלם של מתים אלה אולי יהיה תקווה לחיים מפני התנאים האכזריים שנתקלים בהם אנשים אלה, כלומר הוא רצה לומר שאנשים מתים אלה נסעו ומצאו את גורלם

* כלומר לפי משקלי השירה הערבית שהכניס אותם דונש לשירת ימי הביניים העברית.

אך החחים עדיין הם מחכים ולא יודעים מה שייחבה להם הזמן והנה המשורר היה מוצלח להגיע את הרעיון שלו אל הנמען או הקורא.

3- שירי הגולה וגאולה:

מהנושאים האחרים שטיפלו בו המשוררים העבריים והביעו את תחושותם וכאבותיהם המרירות שירי הגולה והוראתה של הגולה בערבית אלאע'תראב (כלומר היציאה מהארץ) ואילו בעברית למלה זו כמה פירושים: (גולת גולות):

1- יציאת אדם מארצו מתוך אָנס: והלך מלכם בגולה והוא ושיריו יחדו (עמוס א טו).
2- שם קבוצי לכלל הגולים מארצם: כה אמר ה'.... לכל הגולה אשר הגליתי מירושלים בבלה (ירמיהו ב ט ד).

3- ראש גולה שבבל ונשיא שבארץ-ישראל (סנהרדין לח).

4- הארץ שלשם גלו גלו הגולים: בני ישראל השבים מהגולה (עזרא ו כא) ובני גולה נהגו בו איסור (ע"ז ל). גולה אחר גולה: גלות בְּזוֹאֲחַר זו: גולה גלתה יהודה כולה (פיט) ⁽³⁹⁾.

בלטינית "Alienation", הגולה מצביעה על מצב פסיכולוגי המתבטא באירועים נפשיים ושכליים, זהו מצב שבו האדם מרגיש זר ומנותק מכל מה שסובב אותו. את הגולה מאפיין מצב של ריחוף ואבדן רגש, חוסר מודעות בגלל עיסוק ובנושאים כמו חלוף הנעורים, הזקנה והפרידה והנטיעה מהאהובים והמוות המתקרב, בתיאורם את המציאות הטרגית שחיובה וכיוצא באלה ואילו הגאולה: מן גאל גַאֵל

1 - שחרור פדות הצלה: "כל האומר דבר כשם אומרו מביא גאולה לעולם" (אבות וו). "דור אחרון לשעבוד וריאשון לגאולה טנחנו" (ביאליק, מתי מדבר), גאולת ישראל.

2- פדיון תשלום מחירו של חפץ ששועבד לאחרים כדי לקבלו בחזרה: "וְאִישׁ פִּי יִמְכַר בֵּית מוֹשָׁב עִיר חוֹמָה וְהִיָּתָה גְאוּלְתוֹ עַד – תָּם שְׁנַת מִמְכָּרוֹ" (ויקרא בה: כט), "גַּאֲלָה תִתְּנוּ לְאַרְצִי" (ויקרא כה: כד).

3- (בהשאלה) הצלה משכחה, חידוש והחיאה: היצירה הספרותית הקדומה זכתה לגאולה במחקרו של המלומד.

4- שם הברכה האחרונה בתפלת שחרית לפני שמונה- עשרה החותמת במלים "גאל ישראל": כדי שיסמוך גאלה לתפלה" (ברכות ט).

5-(בשירת ספרד) פיוט שתכנו היחס בין אלוהים לעמו 'צרות הגלות וכסופי הגאולה והוא משלב בברכת יוצר לפני הברכה "כְּרוּךְ אַתָּה ה' גָּאֵל יִשְׂרָאֵל (גְּאֻלַּת גְּאֻלוֹת)"⁽⁴⁰⁾. על פי רוב שני סוגים של שירים אלה תלויים זה בזה 'כלומר רוב שירי הגאולה היו בגולה על מנת זו נושאים אלה אף שבו וחזרו הרבה ביותר בשירותיהם של משוררי ימי הביניים 'אם ידענו שהיהוים חיו גרושים פעמים רבים, הן בגירושם מארץ פלסטין והן מספרד אחרי יציאתם ממנה לאחר שליטת הנוצרים אחרי השלטון המוסלי 'בנוסף להשתדלות המשוררים לצייר את הנושאים האחרים שהזכירנו לעיל.

כדוגמה על זואת, באחד שירי הקינות של המשורר **יצחק אבן גיאת** שנקראת בשם " קינה לתשעה באב" כתב אותה בצורה סטרופית מתאר בה המשורר בצורה טרגדית את מצבם של הגרושים מבני ציון 'ילדים ובנות אמות ובתולות ואת סבלנותם העמוקה בגלל התרחקותם מארצם שכינה אותה המשורר ב" מבית תענוגיהם" כינוי לציון ומפני האירועים האכזריים שהתחוללו בעיריהם:

גְּרוּשִׁים מְבִית תְּעֻנוּגֵיהֶם עֵיפָה נְפֹשֵׁי מוֹל הוֹרְגֵיהֶם

לְבִי לְבִי עַל חֲלָלֵיהֶם מְעִי מְעִי עַל הַרוּגֵיהֶם!

יּוֹם צֵאת בְּתוּלוֹת מֵהִיכָלֵיהֶן וְאֲמוֹת שְׂכוּלוֹת מֵעוֹלָלֵיהֶן

וְסֵפֶר תּוֹרָה בְּדָם הַתְּגוּלָּה וְהָיוּ לְשֹׁמֵה פָּנָי לוֹעֲגֵיהֶן⁽⁴¹⁾

כאורה בבתים אלה מצייר לנו המשורר בצורה משפיעה ויגונית את מצבם של הגרושים מבני העם היהודי והם נלקחו כשבויים מארצם כמו כינה אותו המשורר ב(בית תענוגיהם) בעת ובעונה אחת הוא מביע את אכזבתו וחלשו העמוקים והוא רואה אותם מבלי יכול לעשות איזה דבר להם 'לכן הוא מרגיש את לבו ומעיו כבר נחדלו מעומק הכאב והאבל על אלה אנשים אלה 'והנה אנו נראה כי המשורר הסתמך על בחירתו למלים פשוטות וברורות המשמעות והנה המשורר מצייר לנו בסגנון טרגי נורא את מראי יציאתם, דרך השתמשותו בכמה מהשיטות למשל ההחזרה במלים כמו הוא המצב בבית השני (לְבִי לְבִי - מְעִי מְעִי) 'או הניגדיות ששבה וחזרה פעמים רבים בשיר זה, אך התכונה המאפנת לקטע זה הוא השתמושו בצימוד הן בצימוד הנגזר (כלומר השתמשותו

של המשורר במלים מאותו שורש כמו בין המלים (הורגיהם-הרוגיהם) והן מבחינת השתמשותו של המשורר במלים מסתימים באותו מלות

כמו עשה המשורר ברוב חרוזי הבתים, לפיכך אנו רואים שהמשורר השתדל להשתמש במלים בעלות משמעויות טרגידיות ומשפיעות על אורך השיר למשל

(הרוגים-הורגים, בתולות, אמות, שכולות, עוללות, דם, חלל, וכו') אך כאורה המראה הטרגי אולי התמקד בצורה ראשית בשלושה בתים מתחילים בבית הששי כשמצייר המשורר את אוזנו והיא מקשבת לנאקת הקללים וצעקת היונקים ולבכנת העוללים מהילדים והבתולות והאמות השכולות בלדיהם, או כשמתאר את דמם של החללים שנשפך על הארץ, עד התגולל ממנו ספר התורה על הארץ ספר שלו ערך מוקדש, אצל כל בני העם היהודי, ופה המשורר ודרך ציורו למראים ואירועים היה מוצלח לצייר את מראה טרגי משפיע וכל להביא את תשומת לבם של הקוראים או השומעים ובמיוחד בני העם היהוד שהכינו את עצמם ולבם לשמוע כמו דברים אלה.

כמו שהזכרנו לעיל תיאור חיי היהודים חוץ ארצם כמו הם חושבים והתנאים הקשים שהתחוללו בהם, התמקד בהרבה משירותיהם של משוררי ימי הביניים, ובהקדמת המשוררים אלה המשורר יהודה הלוי שכתב הרבה משירי הקינות על ציון למשל קינתו המפורסמת והידועה " ציון הלא תשאלני", שיר זה עדיין נקרא עד היום בחודש אוגוסט וזהו זיכרון של חורבן עיר הקודש ובתוכו המשורר שולח את בריכתו אל הר ציון⁽⁴²⁾ וכך באחד שיריו אמר בשלוש מקומות שונות:

אֵיכָה אֶשְׁלֵם נְדָרַי וְאֶסְרִי בְעוֹד צִיּוֹן בְּחֶקֶל אֲדוֹם וְאֲנִי בְּכַבֵּל עָרֵב⁽⁴³⁾

אֶצְעֵק בְּלֵב נֶמֶס וּפִיק בְּרַפִּים לְאֵל וְחִלְחֵלָה בְּכָל מְתָנִים⁽⁴⁴⁾

בַּת צִיּוֹן שְׁמַעְתִּי מְמַרְרַת אֶמְרִיהָ

אָהָה עַל כּוֹס שְׁתִּיתִי וּמְצִיתִי שְׁמַרְיָהּ

וְהַפְּרַכֶּת תִּצְעַק אֵין לְמִקוּמִי יִתְרוֹן⁽⁴⁵⁾

וכפי עין זו אומר של שלמה בן גבירול באחד פיוטיו "שנותינו ספו" נמנה עם פיוטי הגואלה הדנים בדרך כלל במצב העם בגולה ובכיסופיו לגאולה, בפיוט זה מדבר במשורר בשם דורו ומתאר את מצב העם בגולה, החי בעוני ובהשפלה והמשועבד לעמים שהם נחומים ממנו אשר

התעוללו בו בכוח הזרוע וממשיכים להתעלל בו. התעללות זו החלה עוד בימים קודם. כאשר השתלטה בבל על ארץ ישראל, ולאחר כהן כשר פרס ויוון, והיא הגיע לשיאה כאשר העם הוכרח לצאת מארצו ולהתייגר בגלויות השונות.

התעללות הקשה, החרפה והשיעבוד המוחלט השכיחו מלב העם את ישועת ה' בימי קדם. אף על פי כן, במרוצץ תולדותיו המיוסרות בגלות, לא עמד העם נואש מאלוהיו ומישועתו. אלה המשיך להאמין שאלוהים ירחם עליו ויגל אותו כשם שגואלה מגלות מצרים ומגלות בבל.

אמנם כן אין להשוות בין שתי הגלויות הראשונות לבין הגלות השלישית, כי היא שונה תכלית השינוי מהן. בראשונות ידעו את קיצן ואילו באחרונה לא קיצה בלבד אינו ידוע לאיש. אלה היא גם חסרה חזיונות עליו, בכל זאת ממשיך העם להאמין בגאולה ולשאול עליה:

הָרִי שְׁשִׁים וְאַחַת וְאַרְבַּע מְאוֹת

יְיָ עַד מָתִי קִוְיָ הַפְּלֹאוֹת

הֵן כָּל אֱלֹהִים אִם מְשָׁלוּ בִי

מִמֶּדֶ אֱלֹהֵי לֵא נֹאֵשׁ לְבִי

תְּשׁוּב תְּרַחֵם וְתִרְפָּא כְּאָבִי

שְׁכַחוּנִי יְשׁוּעוֹת צְרוֹת הַבְּאוֹת

יְיָ עַד מָתִי קִוְיָ הַפְּלֹאוֹת⁽⁴⁶⁾

צריך להעיר שתאיור תנאי היהודים בגלות לא נגבל על המשוררים העבריים בספרד. כי אם אצל כל משוררי ימי הביניים וממנם למשל משוררי צרפת. כדוגמה המשורר גרשום בן יהודה. שנקרא בשם "מאור הגלות" (נולד בצרפת שנת 960 לספירה), שבאחד שיריו אומר:

אֲבַדְנוּ מֵאַרְץ טוֹבָה בְּהַפְּזוֹן

אָרְכוּ הַיָּמִים וְדָבַר כָּל חַזוֹן

.....
וְשׁוּב בְּרַחֲמִים עַל שְׂאֵרֵי יִשְׂרָאֵל

וְהוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן שְׁמֹךְ

גּוֹלָה אַחַר גּוֹלָה

.....

וְהִשָּׁב שְׁבוֹת אֶהְלִי יַעֲקֹב

וְהוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן שְׁמֹךְ⁽⁴⁷⁾

בקטע זה המשורר מתאר את בני העם היהודי והם נאבדו בארץ ישראל, שכינה אותה בארץ טובה, ימי החיכו וימי השעבוד כמו מצייר המשורר כבר נארכו ביותר, לכן הם דורשים מן האל שיבוא ויאלץ אותם מן השיעבוד והעינוי על ידי הכובשים מבני העמים האחרים, שבגללם ישראל נעשאת מדינה עגונה, מדינה בלי חומת לפני האויבים, ובניה כבר גלו אחד אחר אחד, למען שמו של אלוהים ולמען כבודם והודרם של נביאיו, ובהיות העם היהודי הוא העם המהגן עליו ובני סגולתו שבחר אלוהים משאר העמים, הוא דורש את הנצחון, הרחמים והעזרה ממנו, כאורה בשיר זה המשורר ריכז על כמה מן המוטבים הטרגיים למשל (אבדנו בארץ טובה, ארכו הימים, בישראל חדלו, שוב ברחמים, למען שמך, גולה אחר גולה, דבה כל היום, היו לחרפה ולבוז), דרך כל אלה המשורר יכל לצייר תמונה משפיעה, אך להביא את תשומת לבו של הקורא, והגשים את הרעיו שרצה להגיע לו.

וכפי עין זו הוא המצב עם יהודי איטליה, אף הם ניסו דרך שירי הגלוגה, לצייר את כאובותם וצערם מפני גלותם והתרחקותם מארץ ישראל, ומפני הסבלנות של בני עמיהם, למשל המשורר שפתייה, שחי במזרח איטליה, בשטח שהיה נתון למדינה הביזנטית ונפטר בה שנת 887 לספירה, כתב באחד שיריו הארוכים והוא בגולה ניקח ממנו אומר:

פְּחוּדִים הֵם מִכָּל צָרוֹת מְמַחֵרֵיהֶם וּמְגַדְפֵיהֶם

נָא אֵל תַּעֲזֹבֵם ה' אֱלֹהֵי אַבּוֹתֵיהֶם

.....

וּמִתּוֹךְ צָרָה תִּמְצִיאֵם פְּדוּת וּרְנוּחָה

כִּי אַתָּה רַב סְלִיחוֹת וּבַעַל הַרְחָמִים

יְוָשְׁעוּ לְעֵין כָּל נֶאֱל יִמְשְׁלוּ בָם רְשָׁעִים⁽⁴⁸⁾

כמובן השיר זה הוא שיר גואלה וזעקה מפני המשורר אל האל והוא מתאר את פחדם ומצוקתם והם פוחדים ונבוכים על בני זרועיהם המשורר מתחנן אל האל כשהשתמש בבית השני במלת השלילה (אל) עם מלת הקריאה (נא) ודורש ממנו שלא יעזוב אלה אנשים משועבדים ביום תוכחתם ויאליץ אותם מהצרה והמצוקה שחיו בהם ובכך ישיגו את החירות שנמנעו ממנה על ידי הרשעים כמו מתאר המשורר והנה אך המשורר כינהו באל אבותיהם כלומר הוא רצה לומר שהאל הוא מסוגל רק בבני העם היהודי.

למרות שנושאי הרגילים הם: פורעניות הגלות כיסופי הגאולה ולפעמים היחס בין אלוהים לבן אדם אך ישנם חלק מהשירים או הפיוטים וממנם פיוטו של המשורר יצחק אבן גיית שנקרא בשם "אסבלה נדודי" כלומר אשמח על גלותי פיוט זה הוא מבחינות מסוימות נחשב יוצא-דופן כי הוא מבטא השקפה מיוחדת במינה על יסורי הגלות המשורר לא מקבלם באהבה בלבד, כי אם הוא אפילו שמח עליהם כי הם מוכחים את יחודו של העם היהודי אפילו בגלות והנה המשורר אף יכ להביא בסגנון טרגי דרמטי את תשומת לבם וחסדם של הקוראים בתחילת הפיוט המשורר מביע פעמיים ושלוש את נכונתו לקבל עליו את יסורי הגלות באהבה ואפילו לשמוח לכאחר כך הוא חוזר ואומר שהוא מוכן ברצון להשתעבר לשונאי השונאים אותו משום שניסו לאלצו ללכת בדרכם אך הוא התנגד בתוקף לעבוד את אלוהים ולא סר מדרך ה' מינה או שמאלה המשורר מוסיף וטוען שהוא חדל מלחשוב על קץ יסוריו וחדל מלהבין את נבואות הגאולה אך הוא סמוך ובטוח שבבוא היום יבשר אותו אלוהים בכבודו ובעצמו יחזיר את העם לציון ובה יעלה אותו מעל לכל העמים נקח מפיוט זה אומרו של המשורר:

אָגִילָה בְּגִלוּתִי	אֶסְבֶּלָה נְדוּדִי
אוֹחִילָה בְּמַחְלָתִי	אֶעֱבֹד מְעִבְדִי
לֹא אֶקְוֶה בְּמוֹסְרִי	יֵעָרֵב לִי שְׁבִי
לֹא אֶמָּאֵס בְּמוֹסְרִי	אֶשָּׂא אֶת חֲלָיִי
.....
אֶשׁוּבָה וְאֹפִיעַ	אוֹהֲבֵי וְלִצְיוֹן
אֶגָּאֵל אֶת גְּאוּלָּתִי! ⁽⁴⁹⁾	אֶזְכְּרָה לוֹ חֶסֶדִי

כאמור המשוררים העבריים בימי הביניים שונים זה מזה מבחינת תחושתם בתבל או בעצמם ובסביבה שלהם ובהשתנות זו נובעת מהעומק והחריפות בהכנה או ההסתכלות וההסתננות אל תוכם ואל תוך מה שמציירים אותו. לכן נראה חלק מהמשוררים מביעים פעם בשירותים על תחושותם בשמחה ובהוני ופעם אחרת מביעים על תחושותם בצער והכאב העמוק ביותר. לכן נראה בשירת ימי הביניים משוררים כתבו שירים מציינים על אבנם, כאבם וצערם ועל תחושתם בחסרון והעוני בחייהם. מתוך כך גברה אצל חלק ממנם כמו המשורר שלמה בן גבירול, הנטייה לפסימיות בפרט שהטבע לא חננו, כאמור בזיו-דיוקן וכן מראה שיסולו לפניו את הדרך ללבנות אנשים ולקשרי ידידות שלהם נכסף כל ימיו ומה גם שקול נפשו לא כיזב לו ומסתבר שמחלתו נתגלעה עוד קודם שמלאו לו שש-עשרה שנה. שהרי בהיותו בן ט"ז הוא אומר בשירו "מליצתי בדאגתי הדופה" כי שירו "מליצתו" נהדפת על ידי צערו ושמחתו נחנקה בתוגותיו ולמראה בני אדם יודעי הנאה ושחוק בוכה בו לבו על חייו שלו, מופי הגורל. השיר הוא דושיח בין המשורר לבין ידיד, המשורר מתאר את סבלו הגופני ואת התמכרותו הגמורה לשלטון החכמה. הידיד מנסה לנחמו ולעודדו ולהזכיר לו שעודנו עול ימים ועליו להתמכר לתענוגות הנעורים:

מְלִיצְתִי בְּדֹאגְתִי הַדּוּפָה

וְשִׁמְחָתִי בְּאַנְחָתִי דְחוּפָה

וְאִם אָרְאָה שְׂחוּק יִבְכֶּה לְבָבִי

לְחִינִי שֶׁהִיא מְנִי קְטוּפָה

ובמקום אחר:

כְּאֲבִי רַב וּמְפָתִי אֲנוּשָׁה

ובמידה שגברה מחלתו רבתה כמובן גם פרישתו מן הבריות והתולדה היתה עצבנית יתרה ונדודי שינה:

אֶל מִי אֲדַבֵּר וְאָעִיד וְלִמִּי אֲסַפֵּר יְגוּנִי?⁽⁵⁰⁾

דרך דיעיתיהם העמוקה ביותר של משוררי ימי הביניים בשירה הערבית, ואהבתם לה, היתה להם את היכולת להפיק מהוראותיה, רעיונותיה, ואת שיטותיה המביעות והמלציות ובאחרונה להכניס אותן תוך שירותיהם הלטורגיות מבלי שירגיש הקורא היהודי בזרות מקורן. למשל באחת תלונותיו על פירוד האהוב, שמסימניה אצל המשוררים הערביים הבכיר על האהובה ותיאור האש הנבערת בקרבו, הוא נטל על חילקו מדברים אלה כאמצע להביע את געגועיו למולדת ולהגשים את רעיון הגאולה הלאומית. שמאמין בה היהודים, כך באחד שיריו הדתיים הבנויים לפי כללי

השירה הערבית האמנותיים והשקול לפי משקל או ים "בחר" הפשוט הערבי. הוא אמר משה בן עזרא:

אֹר יִשְׁעָךָ עַד אֵן תִּסְתִּירוּ בֵּין עָבִי אֶפֶל חֲטָאוֹתֵי יָבֵא וַיִּתְחַבֵּא

עַד מְעֻטּוֹ לְמָאֵד לְיַלִּי עֲלִיצוֹתֵי וַיְמִי יְגוֹנוֹת יִרְבּוּ כְמוֹ אַרְבֵּה

אֲזִיל בְּלַפֵּת אֲשֶׁ אֶהֱב בְּלִפְי אֵת דְּמַעֵי וְאַיִךְ יִשְׁיֵק אוֹתוֹ וְלֹא יִכְבֶּה? (51)

כאמור התנצלות את משמעויות האהבה לשרות מטרות דתיות או לאומיות. הוא דבר לא ידוע בשירה העברית לפני ימי הביניים בספרד. אך פה המשורר ודרך השתמשותו בכמה מהטכניקות נסה להפיק ממשמעויות אלו להגשים את המטרה שלו. למשל בבית הריאשון המשורר הסתמך על סגנוני השאילה הנרדפות והניגודיות. דרך השתמשותו במלה "אן" עם המלים (אור יִשְׁעָךָ-אֶפֶל חֲטָאוֹתֵי, תִּסְתִּירוּ-יָבֵא, וַיִּתְחַבֵּא), כך בבית השני בין המלים (לְיַלִּי עֲלִיצוֹתֵי – וַיְמִי יְגוֹנוֹתֵי- מְעֻטּוֹ - רְבּוּ) וואילו בבית השלישי המשורר הסתמך על שיטת המטפורה כששאל לאהבה האש ליד סגנוני הניגודיות עם סגנון השאילה והשלילה (וְאַיִךְ יִשְׁיֵק אוֹתוֹ וְלֹא יִכְבֶּה).

מרגש ההכרה העצמית של המשורר נובעים שירי התלונה המרובים נגד הזמן זאת אומרת הגורל. אותה הטענה העולמית " על צדיק ורע לו" מכיון שהמשוררים חושבים עצמם לבחירי המין האנושי. והם אינם משיגים בעולם מה שראוי להם. לפי דעתם. הרי הם מקופחים והגורם לזה הוא הזמן אשר לדברי המשוררים הוא כים אשר פנינו הם במעמקיו והנבלות צפות על פניו למעלה. כן הם נלחמים עם הזמן העושק ועם "ילדי הזמן" או "בני הימים" או "בנות הזמן". אלה הפגעים והמקרים הרעים. והרשב"ג כלוחם אמיתי קורא:

זְרוּעֵי עַל בְּנוֹת יָמִים תְּלוּפָה וְתִרְבּוּ הַזְּמַן עָלַי שְׁלוּפָה

והנגיד במלחמתו עם הזמן:

אֶבֶל יָדַע זְמַן רַעֲפֵי בְּזִיתוֹ וְכִי אֶמְאָס תְּנוּאוֹתַי בְּעוֹדֵי

וְאִם עָלַי בְּמִלְכָּדְתוֹ יְסוּבֵב בְּצוּרֵי! אֶלְכָּדְנוּ תוֹךְ מְצוּדֵי

וְאִם יָכִין בְּנֵי קוֹשְׁתוֹ אֶפְלַח בְּחֻצֵי לֵב זְמוֹ פִּלַּח כְּבָדִי. (52)

לאמיתו של דבר צד הצער והטרגידיה אנו נתקלים בו הרבה ביותר , כמעט בכל סוגי השירה העבירת של ימי הביניים למשל תאיור יום הפרידה או יום הנסיעה בין האהובים או הידיים, נושא זה אולי אנו נתקלים בו הרבה ביותר , כשאנו קוראים בשירה זו, נמצא הרבה מהמשוררים כבר כתבו על נושא זה ,אולי אם אנו רוצים לכתוב על נושא זה בחלט אנו צריכים לדפוס רבים ,לכן שירים רבים משל משוררי ימי הביניים ,מתמקדים במרכזם את האהוב הכואב הסובל מיגוני הפרידה ובגלל עזיבתה של אהובתו או נסיעתם של אנשי משפחתו או קרוביו, על פי רוב ,בשירים אלה נראה המלים (פרדנסע, עזבאו נדד),לפיכך דרך קריאה עמוקה בשירותהם ,אנו נמצא שהרבה מהם כבר כתבו בשירותיהם על יום הפרידה,יום הנסיעה,יום הנדוד, כדוגמה , יום הפרידה הוא יום נדוד האהובה ולכן נמצא אותו בשירים כיום שכולו בכי ,עינוי וכאבה והדמעות שעלו על פניו האהוב או האהוב הנפרד זה לזה, בקרביו של האהוב, ויום הנדוד או הפרידה מופיע כיום מוות מעצמת הסבל , הפרידה היא כעין אש בוערת בבשרו של האהוב עד ששוברת את גופו ועצמו. כמו שהזכירנו לעיל ,רוב משוררי ימי הביניים התעניינו בשירותיהם לתארהנושא זה בסגנון טרגי משפיע ואם רצינו לבדר על כולם אולי אנו צריכים לדפוס רבים,אך ניקח כדוגמה אומר של שמואל הנגיד והוא מתאר את יום נדודו או פרידתו של אהובו בקרב:

לְנוֹדֵךְ בְּקֶרְבִי אִוֵר וְגֹפִי בְּתוֹךְ יְאוֹר בְּשֵׁטְפוֹ וּמִי יוֹכֵל לְשֹׂא אִוֵר וְנָרֵם?⁽⁵³⁾

המסקנות

1- הטרגידיה ממבוני השפה האנגלית , נשתמש בו כמונח בעיוני מדעי הפילוסופיה והספרות בפרט,ואילו הטרגי מונח אסתטי בנוי מבחינת המובן המופשט ,על כל מה שלו קשר בצער המקביל למחזה הטרגי או האסון הכבד, מונח זה מהווה אחרי מהפכו מהמובן אל הערך אחד הנושאים הארכיאולוגיים שמביאים את תשומת לבם של היוצרים ליד היפה,המפואר, הקומידי והמכוער.

2- האסתטיקה מטפלת בטרגידיה בהיותה מובן אסתטי נהפך אל דבר בעל ערך ביצירה הספרותית, שתי רמות:

- א- הערך הטרגי שנהפך מרעיון מפושט אל תחושה אוביקטיבית .
- ב- התמונה האומנותית שהיוצר הגשים בה את הנושא שלו .

- 4- נושאי הטרגידיה והצער מהנושאים אשר נחדרו אל שירת ימי הביניים בהשפעת השירה הערבית ותפסו שטחים רחבים בשירת ימי הביניים, המשוררים העבריים אף הצליחו בציור את אבליהם, מצוקתיהם, וכאביהם שהיו מרגישים בהם בצורה מדויקת.
- 5- על פי רוב נושאי הטרגידיה והצער נתמקדו בשלושה סוגים מסוגי השירה העברית נתרכזו בשירי הקינה, בשתי סוגיה, הקינה הלאומית שהתמקדה בה הכוונים הציונים, ושירי הקינה על המתים, שהביעו בה המשוררים את כאבם וצערם על פרידתם למתים אלה, בנוסף על שירי הגולה הגאולה שאנו יכולים לומר ששניהם תלויים זה בזה, יתר על זה צד הטרגידיה והצער אף הופיעו בכמה הנושאים, כמו תיאור יום הנסיעה או יום הפרידה מהאהוב.
- 6- בסגנון טרגי חלק מהמשוררים ניצלו את השירים הלטורגיים או הדתיים לשרת משמעות לאומיות, וסוג של שירים אל נתמקדו בשירי הסליחות או הרשיות וכיוצא באלה

שולי המחקר

(¹) Menachem dagut , Hebrew – English dictionary of contemporary Israel Hebrew ,kiryat sefer , Jerusalem, p. 445.

(2) דוד שגיב, מילן עברי – ערבי לשפה העברית בת – זמנין, כרך שני נ-ת, עמ" 1522

(3) ברוך קרוא, מלון הארמית החיה, בעברית שבכתב ובדיבור, הוצאת "זרעאל" תל – אביב, 1967, עמ" 152.

(4) אברהם אבן שושן, המלון העברי המרוכז, בהשתתפות אנשי מדע, "קריית ספר" ירושלים, 1979, עמ" 606.

* ביאליק: משורר עברי, נולד בכפר ראדי (ווליניה), התישב בִּטְוּמיר ופתח בה בית – והנער יכול להוסיף ולרקום את החלומות, שרקם בחיק – הטבע: של ראדי, ואלה נתנו את אותותיהם העזים ביותר בשירתו. בן שבע היה ביאליק כשמת עליו אביו. חיי אמו האלמנה ושלושת יתומה היו קשים מנשוא, סבלותיה ואנחותיה מצאו אף הם את ביטויים בשירתו. לסוף מסרה אותו אמו לאביו – זקנו, רִיעַקב משה, שיש בקצה האחר של זִטוּמיר. חיי הילד לא היו קלים בבית זה, שבו שלטו קפדנות וחומרה והתנכרות גמורה למאווייו של הילד. ואף המלמדים, שלידיהם נמסר, נהגו בו בקפדנות מרובה, אעפ"י שהכירו בחריפות – שכלו ובשרונותיו המעולים. ביאליק רכש את חינוכו בישיבה בוולוז'ין, כשהוא שוקד על ספרי הגמרא ויחד עם זאת מרחיב את ידיעותיו בספרות הרוסית. שם גם החל בכתיבה, ועד מהרה נדפסו שיריו בירחונים רבים ושמו יצא לתהילה בתפוצות ישראל. את פרנסתו מצא בתחילה כסוחר יערות ועצים ואחר – כך בשדה החינוך והתרבות, יחד עם רבניצקי יסד את הוצאת – הספרים "מוריה" וכן ערך עמו את "ספר האגדה ביאליק המשיך בכתיבה בד בבד עם עבודתו התרבותית והציבורית. ראה: (אברהם שאנן, **הספרות החדשה העברית והכללית, הוצאת יבנה, תל אביב, 1978, עמ" 94.**)

* עגנון: נולד בגאליציה לאב שהיה חכם גדול בתורה ממשפחה עבדה בתחום הסחר, עגנון רכש השכלה מסורתית ב"חדר" ובהדרכת אביו אף קרא בספרות ההשכלה, בעודו נער התחיל לפרסם שירים, ומאוחר יותר השתתף

בעריכת העתון "העת" בלבוב, בתקופה זו הושפע מאד מברנר, סיפורו הראשון "עגונות" פורסם משעלה לארץ ישראל (1909) ישב בגרמניה בשנים 1913 – 1924 ולאחר מכן שב לארץ והתישב בירושלים בשנת 1967, זכה בפרס נובל לספרות. (מנחם מנצור, מקראה של הספרות העברית החדשה למתקדמים, הוצאת "כתב", ניויורק. עמ"246).

(⁵) Rebalow,menachem, the flowering of modern Hebrew literature, translated by Judah nodich u.s.a ,vision , 1959,p 273.

(6)אברהם אבן שושן, המלון העברי המרוכז, שם, עמ"606

*תורה: נ' ספר החוקים אשר נתן משה לבני ישראל(, בעבר הירדן, בארץ מואב, היא כינוי לחמשת הספרים הראשונים של התנ"ך, בראשית, שמות, ויקרא, במדבר, דברים.שכונסו בסדר הראשון של כתבי – הקודש: תנ"ך: תורה –נביאים וכתובים.

יעקב כנעני, אוצר מיקף ושימושי של הלשון העברית הישנה והחדשה, המילון העברי המלא, כרך (א-ה), הוצאת מילונים לעם, 1998, עמ"5989.

ראה: יהושע בלאו, מילון לטקסטים ערביים- יהודיים מימי הביניים,האקדמייה ללשון העברית האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים, תשס"ו, עמ"67.

(7)אברהם אבן שושן בהשתתפות חבר אנשי – מדע, שם, 1979, עמ"2252.

(8)אברהם אבן שושן, המלון העברי המרוכז, שם, עמ"606

(9)יום טוב לוינסקי, אנציקלופדיה של הווי ומסורת ביהדות, כרך ס- ת, הוצאת דביר, תל –אביב1970, עמ"635.

(10)בראשית ג, טז.

*המקרא: פרשנות המקרא בימי הביניים התפרסה על פני המרכזים היהודים העיקריים של התקופה, ובהם –בבל, ספרד, צרפת (ואיטליה). פרשני המקרא בספרד פעלו תחת השלטון המוסלמי, ואילו פרשני צרפת (ואיטליה) – בארצות נוצריות. אלו ואלו נאלצו להתמודד עם השגוב על מהימנות המקרא, ובארצות הנוצריות – גם עם הפרשנות הנוצרית לתנ"ך. מבחינת המסורת היהודית הייתה פרשנות ימי הביניים המשך לפרשנות חז"ל: פרשני ימי הביניים ראו עצמם מחויבים למדרשי ההלכה והאגדה של חז"ל כפרשנות מוסמכת לטקסט המקראי המקודש. כמו חז"ל – גם פרשני ימי הביניים להספיר עניינים שונים במקרא על פי התיאוריות. ההשקפות והמושגים שרווחו בזמנם ובמקומם. פרשנות המקרא בימי הביניים כללה פשט ודרש, פרשנות פילוסופית וקבלית לצד פרשנות לשונית – דקדוקית ועוד, והוא משקפת ברבגוניותה " סגנונות תרבות שונים בתוך תרבות ישראל." פונקשטיין, עמוס. סגנונות בפרשנות המקרא בימי הביניים, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, ספריית אונברסיטה משודרת, 1990, עמ"14.

לפרטים נוספים ראה: عوف, عبدالرحمن علي, تاريخ الادب العربي, القاهرة, 1985, ص.6.

Roth.c.wigdor g(eds),the new standard Jewish encyclopedia Jerusalem,1977-p1112-1114.

(11) משה ויינפלד ואחרים:עולם התנ"ך, ספר בראשית, דברי הימים,הדבסה שישית,תל-אביב,2002, עמ"34.

(12) אברהם אבן שושן, המלון העברי המרוכז, שם, עמ"606

(13) יום טוב לוינסקי, שם, עמ" 635

(14) שמות כג, ה.

(15) יום טוב לוינסקי, שם, עמ" 635.

(16) שמות כג, יב.

*אגדה: ה אגדהאו הגדה היא, בניגוד להלכה, החלק העיוני והפיוטי של התורה שבע"פ, הכולל באורי מקראות ודרשות עליהם, אמונות ודעות, טעמי מצוות, עניני יראת אלוהים, מוסר, מדות ודרך ארץ, ספרים ומעשיות, משלים, שיחות, פתגמים ודרכי חכמה, דברי פיוט ושיר וכו'. בא' יש למצוא גם הדים מן הויכוחים והפולמוסים שהתנחלו בין חכמי ישראל לבין " המינים " וכהני הנצרות במאות הראשונות לספה"נ. בספרות הא" נשתמרו כמה אגדות וספורים שנקלטו מתוך אוצר האגדות של עמים אחרים, כמו גם כמה הזיות ואמונות תפלות, היצירה האגדית, שמשכה קרוב ל – 600 שנה. ראה: (יעקב פבזנר ואחרים, אנציקלופדיה יהודית, מכלול ערבים לידיעת היהדות והיהודים לדורותם, הוצאת ראובן מס ירושלים, 1970, עמ" 11).

(17) יום טוב לוינסקי, שם, עמ" 635

*גורי: (חיים גורי, 1923) משורר עברי נולד בתל – אביב, למד בבית – הספר החקלאי "כדורי" היה בפלמ"ח והשתתף במערכות הנגב, למד ספרות באוניברסיטה העברית בירושלים והשתלם באונברסיטת פאריס. מיטב שירו הלירי כתוב בהשפעתן של חוויות מימי הפלמ"ח והקרבות, בשיריו המאוחרים יותר ניכרת במידה ידועה השפעת השירה הצרפתית במיוחד של אלואר, כמה משיריו נעשו לשירי – עם נפוצים. רעיונותיו הפיוטיים מצויינים בראיה מקורית, בעיקר אלה הקשורים במראות המוות שבשדה – המערכה ראה: (אברם שאנן, הספרות החדשה העברית והכללית, הוצאת יבנה, תל – אביב, עמ" 183).

(18) רוביק רוזנטל, מילון הציוריים, ניבים ומטבעות לשון בעברית החדשה גלגולים, מקורות, שימושים, כתר ספרים, ירושלים, 2009, עמ" 765.

(19) דוד שגיב, שם, עמ" 1522

(20) אברהם אבן שושן, המלון העברי המרוכז, שם, עמ" 606.

(²¹) Menachemdagut, op.cit, p 221

*הגלות: במובנה ההיסטורי המקורי היאחזרתם של היהודיםמגלות בבללציון. לירושלים, בעקבותהכרזת כורששנת 538 לפניהספירה. ראה: (יאיר הופמן, "שיבת ציון" בתוך: אלי בר נביא (עורך), האטלס ההיסטורי – תולדות עם ישראל, הוצאתמשכל, תשנ"ב - 1992, עמ' 28)

*אחד העם: סופר ופובליציסטן, נולד באוקראינה למשפחה חסידית, וגדל באודסה. בנעוריו הושפע ממחשבת הרמב"ם ומספרות תנועת ההשכלה, נטש את אורח החיים הדתי והפך לאחד מדובריה של תנועת "חיבת ציון כאשר אחד העם היה צעיר החלהההתיישבות בפלסטין וקמו בארץ מושבים וישובים. ברוסיה קמה אגודה שנקראה חובבי ציון שמטרתה הייתה לעודד את היהודים לעלות לא"י. אחד העם הצטרף לארגון בגלל שגם הואאמין במטרת הציונות להקים מולדת ליהודים. מאמרוהראשון " לא זו הדרך " פורסם באודסה ב"מליץ" (1889) וזכה לתגובות נמרצות וסותרות, באותה תקופה נוסד בהשפעתו אגודת " בני משה " וכן יסד וערך את הירחון " השילוח " בברלין. (הוא היה קורא להתמקד על היהדות ולא על היהודים, בגללשהיהדותהיאמוקדשלהחשיבההלאומית).

- כדילהבטיחאתההישרדותשללהרוחוהתרבותהיהודיתבעולםמודרני).ראה:מנצור, מנחם , מקראה של הספרות העברית החדשה למתקדמים , הוצאת " כתב " , ניויורק. עמ"29.
- ראה : איוב , סמיר , جمع واعداد وثائق اساسية في الصراع العربي الصهيوني , ج1, مرحلة الارهاصات , دار الحدائة للطباعة والنشر والتوزيع , بيروت , 1984, ص100.
- Hertzberg,Arthur,the Zionist idea ,new york1970,p 5.
- (22) אברהם אבן שושן בהשתתפות חבר אנשי – מדע , המילון החדש, א- ד , עמ"913.
- (23) محمود البستاني , دراسات في علم النفس الاسلامي , دار البلاغة , بيروت , 2000, ص33.
- (24) عبد العزيز عتيق, الأدب العربي في الاندلس, دار النهضة العربية للطباعة والنشر, بيروت 1975 ,ص199
- (25) د. حميدة صالح البلداوي, و أمل صالح رحمة ,باعث العاطفة في حقول التراجميديا في الشعر الاندلسي, مجلة البحوث التربوية والنفسية, العدد السابع عشر, بغداد, ص108.
- (26) عبد العزيز عتيق, الأدب العربي في الاندلس, المصدر نفسه,ص199.
- (27) د. إكرام محمد سكر , لمحات من التصوف الاسلامي في الشعر الدينيالعبري الاندلسي,دراسة في شعر موشيه بن عزرا,مجلة كلية الآداب,العدد2009,264,ص404.
- (28) محمد فتحي البغدادي, المراثية في الشعر العبيري الاندلسي, جامعة القاهرة, كلية الآداب, رسالة ماجستير غير منشورة, 1988,ص315.
- (29) لויין,על מות: הקינה על המת בשירת החול העברית בספרד א-ג ,תל אביב ,1974,עמ'209.
- (30) ربحي كمال, دروس في اللغة العبرية, بيروت , لبنان, 1988, ص414.
- (31) חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרוסנס.מבחר שירים וספוריםמחוזים ערוכים ומבוארים, בצירוף מבואות מפתחות וציוורים.ספר ראשון חלק א, ממנחם אבן סרוק עד יהודה אבןבלעם , מוסד ביאליק ,ירושלים, 2006,עמ'580.
- (32) עבדאללה טרביה.בקשת הגאולה ,האסתצראה' בשירה העברית והערבית באנדלוסיה.פעמים145, 2016,עמ'57.
- (33) יהוד ברجمان , الفلكلور اليهودي , عقائده , مضامينه وعاداته الشعبية , مشروع ترجمة مقدم من قبل الطالب قيصر جبار دشر , جامعة بغداد , كلية اللغات , ص123.
- (34) رאה :د"ر موحمد علي حמיד ,سפרד בשירותיהם של המשוררים העבריים בימי הביניים, مجلة نسق,الجمعية العراقية للعلوم التربوية والنفسية,العدد12, 2016,ص1-18.
- (35) חיים בראדי, משה אבן עזרא שירי החול.ספר ראשון.דיואן.שירי אזור, מכתבים, ספר הענק.הוצאת שוקן,ברלין1938,עמ'29.
- (36) חיים שירמן , השירה העברית בספרד ובפרובאנס , שם.עמ'112.
- (37) מריאנה רעית.משירת ימי הביניים.שירת ספרד ואיטליה. מקאמות ביאורים ופירושים.הדפסת אופסט :דפוס"הבצלח", הדפוסה השלישית , 1985,עמ'94.
- * כלומר לפי משקלי השירה הערבית שהכניס אותם דונש לשירת ימי הביניים העברית.

- (38) חיים שירמן, תולדות השירה העברית בספרד המוסלמית, ערך השלים וליווה בהערות עזרא פליישר, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, ירושלים, 1996, עמ' 155.
- (39) המלון העברי המלא, א-ה, שם, עמ' 420.
- (40) המלון החדש, שם, עמ' 295.
- (41) חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובנס, ריאשון, חלק ב, מוסד ביאליק, ירושלים, 2006, עמ' 325.
- (42) יהודה הלוי, שיר נבחרים – בידי חשירמן, הוצאת ירושלים ותל אביב, 1956, עמ' 136.
- (43) שירי הקודש, לרבי יהודה הלוי, א-ד, מהדורת דב ירדן, ירושלים, תשל"ח-תשמ"ן, עמ' 918.
- (44) שירי הקודש, לרבי יהודה הלוי, שם, עמ' 944.
- (45) שירי הקודש, לרבי יהודה הלוי, שם, עמ' 1053.
- (46) ח.נ.ביאליק וי. ח.ר.בניצקי, שירי שלמה בן יהודה אבן גבירול, ספר שלישי, שירי קדש, מהדורה שניה, דביר, תל אביב, תרפ"ח, עמ' 5-6.
- (47) ד. الفت محمد جلال، الانب العبري القديم والوسيط، القاهرة، 1978، ص 157-158.
- (48) نعمة جاسم محمد. الشعر العبري الدنيوي لشمونيل هناكيد في اسبانيا. بحث منشور في مجلة كلية اللغات بالعدد 34 (بغداد 2016/6/1). ص 47-48.
- (49) מריאנה רעית, משירת ימי הביניים, שירת ספרד ואיטליה, שם, עמ' 126.
- ישרון קשת, רשיות (על שלמה בן גבירול), הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1868, עמ' 16.
- (50) חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובנס, שם, עמ' 405.
- (51) א.מ.הברמן, כתבי דוד ילין, בשבעה כרכים, (כרך שלישי, לחקר השירה העברית בספרד, כינס, הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1975, עמ' 37).
- (52) דוד בן ששון סלימן, דיואן שמואל הנגיד, אוקספורד, לונדון, 1934, עמ' 114.

המקורות העבריים

1. א.מ.הברמן, כתבי דוד ילין, בשבעה כרכים, (כרך שלישי, לחקר השירה העברית בספרד, כינס, הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1975).
2. אברבם שאנן, הספרות החדשה העברית והכללית, הוצאת יבנה, תל – אביב.
3. אברהם אבן שושן, המלון העברי המרוכז, בהשתתפות אנשי מדע, "קרית ספר" ירושלים, 1979.
4. אברהם אבן שושן בהשתתפות חבר אנשי – מדע, המילון החדש, א-ד
5. אברהם שאנן, הספרות החדשה העברית והכללית, הוצאת יבנה, תל אביב, 1978.
6. ברוך קרוא, מלון הארמית החיה, בעברית שבכתב ובדיבור, הוצאת "יזרעאל" תל – אביב, 1967.

7. דוד בן ששון סלימן, דיואן שמואל הנגיד, אוקספורד, לונדון, 1934.
8. דוד שגיב, מילן עברי – ערבי לשפה העברית בת – זמנין, כרך שני נ-ת.
9. ח.ג. ביאליק וי. ח. רבניצקי. שירי שלמה בן יהודה אבן גבירול. ספר שלשי, שירי קדש, מהדורה שניה, דביר, תלאביב, תרפ"ח.
10. חיים בראדי, משה אבן עזרא שירי החול, ספר ראשון, דיואן, שירי אזור, מכתבים, ספר הענק, הוצאת שוקן, ברלין 1938.
11. חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובנס ספר ריאשון, חלק ב, מוסד ביאליק, ירושלים, 2006.
12. חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובנס, מבחר שירים וספורים מחוזרים ערוכים ומבוארים, בצירוף מבואות מפתחות וציורים, ספר ראשון, חלק א, ממנחם אבן סרוק עד יהודה אבןבלעם, מוסד ביאליק, ירושלים, 2006.
13. חיים שירמן, תולדות השירה העברית בספרד המוסלמית, ערך, השלים וליווה עזרא פליישר, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, ירושלים, 1996.
14. יאיר הופמן, "שיבת ציון" בתוך: אלי בר נביא (עורך), האטלס ההיסטורי - תולדות עם ישראל, הוצאת משכל, תשנ"ב – 1992.
15. יהודה הלוי, שיר נבחרים – בידי חשירמן, הוצאת ירושלים ותל אביב, 1956.
16. יהושע בלאו, מילון לטקסטים ערביים- יהודיים מימי הביניים, האקדמיה ללשון העברית האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים, תשס"ו.
17. יום טוב לוינסקי, אנציקלופדיה של הווי ומסורת ביהדות, כרך ס- ת, הוצאת דביר, תל-אביב 1970.
18. יעקב כנעני, אוצר מקיף ושימושי של הלשון העברית הישנה והחדשה, המילון העברי המלא, כרך (א-ה), הוצאת מילונים לעם, 1998.
19. יעקב פכזר ואחרים, אנציקלופדיה יהודית, מכלול ערבים לידיעת היהדות והיהודים לדורותם, הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1970.
20. ישרון קשת, רשיות (על שלמה בן גבירול), הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1868.
21. לוי, על מות: הקינה על המת בשירת החול העברית בספרד א-ג, תל אביב, 1974.

22. מוחמד עלי חמיד ,ספרד בשירותיהם של המשוררים העבריים בימי הביניים, مجلة نسق،الجمعية العراقية للعلوم التربوية والنفسية،العدد12، 2016.
23. מנחם מנצור , מקראה של הספרות העברית החדשה למתקדמים , הוצאת " כתב " , ניויורק .
24. מריאנה רעיתי,משירת ימי הביניים,שירת ספרד ואיטליה .מקאמות ביאורים ופירושים,הדפסת אופסט: דפוס"חבצלת", הדפוסה השלישית , 1985.
25. משה ויינפלד ואחרים,עולם התנ"ך, ספר בראשית ,דברי הימים,הדבסה שישית,תל-אביב,2002.
26. עבדאללה טרביה,בקשת הגאולה ,האסתצראח' בשירה העברית והערבית באנדלוסיה,פעמים145 , 2016.
27. פונקנשטיין, עמוס, סגנונות בפרשנות המקרא בימי הביניים , משרד הביטחון – ההוצאה לאור , ספריית אונברסיטה משודרת , 1990
28. רוביק רוזנטל , מילון הצירופים , ניבים ומטבעות לשון בעברית החדשה גלגולים , מקורות , שימושים , כתר ספרים , ירושלים , 2009
29. שירי הקודש , לרבי יהודה הלוי,א-ד, מהדורת דב ירדן,ירושלים ,תשל"ח-תשמ"ן.

מקורות ערביים

1. إكرام محمد سكر ، لمحات من التصوف الاسلامي في الشعر الديني العبري الاندلسي ،دراسة في شعر موشيه بن عزرا، مجلة كلية الآداب، العدد، 2009
2. ايوب ، سمير ، جمع واعداد وثائق اساسية في الصراع العربي الصهيوني ، ج1، مرحلة الارهاصات ، دار الحداثة للطباعة والنشر والتوزيع ، بيروت ، 1984.
3. حميدة صالح البلداوي، و أمل صالح رحمة ،باعث العاطفة في حقول التراجميديا في الشعر الاندلسي، مجلة البحوث التربوية والنفسية، العدد السابع عشر، بغداد .
4. ربحي كمال، دروس في اللغة العبرية، بيروت ، لبنان، 1988.
5. عبد العزيز عتيق، الادب العربي في الاندلس، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت 1975 .
6. الفت محمد جلال، الادب العبري القديم والوسيط، القاهرة، 1978.
7. محمد فتحي البغدادي، المرثية في الشعر العبري الاندلسي، جامعة القاهرة، كلية الآداب، رسالة ماجستير غير منشورة، 1988.
8. محمود البستاني ، دراسات في علم النفس الاسلامي ، دار البلاغة ، بيروت ، 2000
9. نعمة جاسم محمد. الشعر العبري الدنيوي لشمونيل هناكيد في اسبانيا. بحث منشور في مجلة كلية اللغات بالعدد 34 (بغداد 2016/6/1).

10. يهود برجمان ، الفلكلور اليهودي ، عقائده ، مضامينه وعاداته الشعبية ، مشروع ترجمة مقدم
من قبل الطالب قيصر جبار دشر، جامعة بغداد ، كلية اللغات .

מקורות אנגליים

1. Hertzberg ,Arthur ,the Zionist idea ,new york1970.
2. Menachem dagut , Hebrew – English dictionary of contemporary Israel Hebrew ,kiryat sefer.
3. Rebalow,menachem, the flowering of modern Hebrew literature, translated by Judah nodich u.s.a ,vision , 1959.
4. Roth.c.wigdorg (eds), the new standard Jewish encyclopedia Jerusalem,1977-p1112-1114.

References

The Hebrew sources

1. AM Haberman, Writings of David Yellin, in seven volumes, (third volume, for the study of Hebrew poetry in Spain, Conference, Reuven Mess Publishing, Jerusalem, 1975.
2. Abarbam Sha'anan, Hebrew and General New Literature, Yavneh Publishing, Tel Aviv.
3. Avraham Ibn Shushan, The Concentrated Hebrew Hotel, with the participation of scientists, "Kiryat Sefer" Jerusalem, 1979.
4. Avraham Ibn Shushan with the participation of Hever Ishi - Mada, the new dictionary, a-d
5. Avraham Sha'anan, Hebrew and General New Literature, Yavne Publishing, Tel Aviv, 1978.
6. Baruch Kara, The Living Aramaic Hotel, in written and spoken Hebrew, Jezreel Publishing, Tel Aviv, 1967
7. David Ben Sasson Sliman, Diwan Shmuel Hanagid, Oxford, London, 1934.
8. David Sagiv, Hebrew-Arabic Milen for the Hebrew Language, Contemporary, Vol.
9. H.N. Bialik V. H. Rabnitzky. Poems by Shlomo Ben Yehuda Ibn Gvirol, Sefer Shlishi, Shiri Kadesh, second edition, Dvir, Tel Aviv, 1908.
10. Chaim Brady, Moshe Ibn Ezra Sand Songs, First Book, Diwan, Area Songs, Letters, The Giant Book, Schocken Publishing, Berlin 1938.

11. Haim Shirman, Hebrew Poetry in Spain and Provence Book Reaction, Part II, Bialik Institute, Jerusalem, 2006.
12. Haim Shirman, Hebrew Poetry in Spain and Prussia, A Selection of Poems and Stories from Edited and Illustrated Rhymes, with Key Entries and Paintings, Book One, Part I, From Menachem Ibn Saruk to Yehuda Ibn Balaam, Bialik Institute, Jerusalem, 2006.
13. Haim Shirman, History of Hebrew Poetry in Muslim Spain, Edited, Completed and Accompanied by Ezra Fleischer, YL Magnes Publishing House, The Hebrew University, Jerusalem, Ben Zvi Institute for the Study of Israeli Communities in the East, Jerusalem, 1996.
14. Yair Hoffman, "Return to Zion" in: Eli Bar-Nabi (Ed.), The Historical Atlas - History of the People of Israel, Mishkal Publishing, 1992.
15. Yehuda Halevi, Selected Song - by Hashirman, Jerusalem and Tel Aviv Press, 1956.
16. Yehoshua Blau, Dictionary of Arab-Jewish Texts from the Middle Ages, The Hebrew Language Academy, The Israeli National Academy of Sciences, Jerusalem, 2006.
17. Yom Tov Lewinsky, Encyclopedia of Life and Tradition in Judaism, Vol. S.T., Dvir Publishing, Tel Aviv 1970.
18. Yaakov Canaani, A Comprehensive and Useful Treasure of the Old and New Hebrew Language, The Complete Hebrew Dictionary, Vol.
19. Yaakov Pevzner et al., Jewish Encyclopedia, A Collection of Arabs for the Knowledge of Judaism and the Jews for Their Generations, Reuven Mess Publishing, Jerusalem, 1970.
20. Yeshron Keshet, Rashiot (on Shlomo Ben Gvirol), Reuven Mess Publishing, Jerusalem, 1868.
21. Levin, On Death: Lamentation on the Dead in Hebrew Sand Song in Spain A-C, Tel Aviv, 1974.
22. Muhammad Ali Hamid, Spain in the Service of the Medieval Hebrew Poets, 2016، مجلة نسق، الجمعية العراقية للعلوم التربوية والنفسية، العدد 12، 2016.
23. Menachem Mansour, Reading of Modern Hebrew Literature for Advanced Students, Newspaper Publishing, New York.
24. Mariana my wife, from medieval poetry, poetry from Spain and Italy.
25. Moshe Weinfeld et al., The World of the Bible, Genesis, Chronicles, Sixth Edition, Tel Aviv, 2002.

26. Abdullah Tarbia, The Request for Redemption, The Estherach 'in Hebrew and Arabic Poetry in Andalusia, Times 145, 2016.
27. Funkenstein, Amos, Styles in Medieval Interpretation of the Bible, Ministry of Defense - Publishing, Broadcast University Library, 1990
28. Rubik Rosenthal, Dictionary of Phrases, Fangs and Coins in Modern Hebrew Incarnations, Sources, Uses, Keter Seforim, Jerusalem, 2009
29. Shiri HaKodesh, by Rabbi Yehuda Halevi, 1-4, Dov Yarden Edition, Jerusalem, 5768-1958.

Arabic Sources

1. Ikram Muhammad Sukkar, Glimpses of Islamic Sufism in Andalusian Hebrew Religious Poetry, A Study in the Poetry of Moshe Ben Ezra, Journal of the College of Arts, Issue, 2009
2. Ayoub, Samir, Collection and Preparation of Basic Documents in the Arab-Zionist Conflict, Part 1, The Phase of Premonitions, Dar Al-Hadathah for Printing, Publishing and Distribution, Beirut, 1984.
3. Hamida Salih al-Baldawi, and Amal Salih Rahma, the source of passion in the fields of tragedy in Andalusian poetry, Journal of Educational and Psychological Research, Issue Seventeen, Baghdad.
4. Ribhi Kamal, Lessons in the Hebrew Language, Beirut, Lebanon, 1988.
5. Abdel Aziz Ateeq, Arabic Literature in Andalusia, Dar Al-Nahda Al-Arabiya for Printing and Publishing, Beirut 1975.
6. Fatt Muhammad Jalal, Ancient and Medieval Hebrew Literature, Cairo, 1978.
7. Muhammad Fathi Al-Baghdadi, Epitaph in Andalusian Hebrew Poetry, Cairo University, Faculty of Arts, unpublished MA thesis, 1988.
8. Mahmoud Al-Bustani, Studies in Islamic Psychology, Dar Al-Balagha, Beirut, 2000
9. Nima Jassim Mohammed. The secular Hebrew poetry of Shmuel Hanhid in Spain. Research published in the Journal of the College of Languages, Issue 34 (Baghdad 1/6/2016).
10. The Jews of Bergman, Jewish folklore, beliefs, contents and popular customs, a translation project submitted by the student Qaisar Jabbar Dasher, University of Baghdad, College of Languages.

English sources

1. Hertzberg ,Arthur ,the Zionist idea ,new york1970.
2. Menachem dagut , Hebrew – English dictionary of contemporary Israel Hebrew ,kiryat sefer.
3. Rebalow,menachem, the flowering of modern Hebrew literature, translated by Judah nodich u.s.a ,vision , 1959.
4. Roth.c.wigdorg (eds), the new standard Jewish encyclopedia Jerusalem,1977-p1112-1114.

About the Authors

Dr. Muhammad Ali Hamid: Assistant Professor in the Faculty of Engineering at Diyala University - PhD winner from the University of Baghdad - has many studies in Hebrew literature and many activities in this field.

E-mail: Mohammed.ali.diyala@gmail.com

Dr. Adnan Abdul Razak Musallah: Teacher in the Faculty of Communication at the University of Al-Iraqiya - PhD winner from the University of Baghdad - has many studies in Hebrew literature and many activities in this field

E-mail: adnanalrobai@yahoo.com

التراجيديا والحزن في الشعر العبري الوسيط

أ.م. د محمد علي حميد

جامعة ديالى/ كلية الهندسة

م. د. عدنان عبدالرزاق مصلح

الجامعة العراقية/ كلية الاعلام

خلاصة البحث

يتناول هذا البحث موضوع التراجيديا والحزن في الشعر العبري الوسيط، بوصفه أحد الموضوعات التي انحدرت إليه بتأثير الشعر العربي في تلك الحقبة، بعد اقتباسهم صور القصيدة العربية وشكلها ومضامينها، لذا كان هذا الموضوع سمة بارزة في الشعر العبري الوسيط، وربما منه امتد الى يومنا هذا، لذا فقد ركز الشعراء العبريون على هذا الموضوع في ثلاثة اتجاهات رئيسة، هي أشعار الرثاء سواء كان ذلك ما يسمى بالرثاء القومي، حيث عبر فيه الشعراء العبريون عن أحاسيسهم ومشاعرهم الحزينة بسبب ابتعادهم واشتياقهم لموطنهم الأصلي فلسطين أو أرض المقدس كما يدعون، وقد ظهرت في هذا النوع من الأشعار الاتجاهات الصهيونية بصورة جلية من خلال كثير من الأشعار التي قيلت في رثاء صهيون او مدن اخرى، أما النوع الثاني التي ظهرت فيه موضوعات التراجيديا والحزن، فقد كان في رثاء الموتى من الاصدقاء والاقارب، فضلاً عن أشعار الجلاء والخلاص التي حملت كثيرا من مشاعر الأسى والحزن، بناءً على ذلك فقد قسم البحث على ثلاثة مباحث، تناول كل مبحث واحدا من هذه الاتجاهات، فضلا عن تمهيد تناولنا فيه مصطلحي التراجيديا والحزن والخلفية التاريخية لهما في الأدب، وقد ختم البحث بأهم النتائج التي توصل اليها والله ولي التوفيق.

الكلمات المفتاحية : التراجيديا، الحزن ، نتاجات ، الشعر العبري الوسيط